

Miklós Zoltán

A fazekasság mint folyamatosan változó kézműves foglalkozás

Bevezető

A néprajzi és helytörténeti tematikájú kiadványok viszonylatában Korond a székelyföldi települések közül messzemenően kiemelkedik. A köztudatban a falu neve elválaszthatatlanná vált a kerámiakészítéstől, és ennek egyik oka az, hogy más helyen hasonló mértékben már nem élt az agygművesség hagyománya, másrészt pedig az, hogy a turistaforgalom által kialakított népszerűség Korond nevét az erdélyi kerámiával azonosította. Mindezt az is fokozta, hogy a témáról könyvtárnyi publikáció látott napvilágot, s aki nem szembesült még (úgynevezett) korondi kerámiával, biztosan hallott vagy olvasott róla. A fokozott figyelemben való részesítés nem újkeletű jelenség, hiszen a falu az 1970-es években kibontakozó turistaforgalmat megelőzően is színfoltot képezett a kistérség települései között. Napjainkban már nem egyértelműen kerámiaközpontként, hanem szinte bármilyen jellegű emléktárgy beszerzésére alkalmas faluként él a köztudatban.

A távol- és közelmúltban egyaránt gyakoriak voltak a sztereotípiákkal és általánosításokkal telített értekezések. A publikált cikkek, tanulmányok, kötetek a történetiség, eredetiség, hagyomány, giccs vagy népművészet csomópontok köré szerveződtek. Lényegében e kérdések által Korond értékmentő/értékteremtő jellegét hangsúlyozták.

A szocialista rendszerben közölt regionális sajtóanyag¹ szemlézése meggyőző arról, hogy a korondi fazekasság alakulására – a falusi társadalom természetes tényezői hatására kialakult termelői irányvonal mellett – egy erős agitatív jellegű, a népművészet megmentését célzó mozgalom is radikális befolyást gyakorolt. A megállapítást nem tekintem felismerésnek, hiszen közismert, hogy a 20. század első negyedét követően a „korondi kerámia” survival jelenségként élt, azaz meghaladta tulajdon kulturális kontextusát, és egy új környezetben sajátos jelentéstartalommal, szimbolikával telítődött.

¹A felhasznált cikkeket egy következő fejezetben tételesen felsorolom.

A következőkben az említett folyamat jellegzetes mozzanatainak, fordulópontjainak, átmeneteinek ismertetésére és adatolására vállalkozom. A jelenlegi állapotok huzamos történelmi időszakok előképeit viselik, s a folytonosság megragadását egy gazdaságtörténeti szemle által látom megvalósíthatónak. Az elemzés magvát egy állandóan megújuló kézműves foglalkozáskör képezi, de hiányosnak ítélném érvelésemet, amennyiben egy dinamikusan fejlődő lokális közösség életstratégiáinak vizsgálatába csupán a falu egyetlen termelő tevékenységét vonnám be. A közösség gazdasági szférájában tapasztalható szervezeti, technológiai és mentális összetevőket történelmi produktumnak tekintem. A falu életében visszaesést eredményezett a földesúri önkény, a késői polgárosodás, a vámháború, a világháborúk, az államosítás, a centralizált gazdaságpolitika, a magánosítás. Kihívás megragadnom a társadalmi és gazdasági téren fokozatos előrelépéshez vezető egyéni és csoportos válaszreakciókat.

Célom a korondi árutermelés gazdasági és ideológiai összetevőinek ilusztrálása. Hipotézisem, hogy a kerámiaművességet kétféle, – kronologikusan is szemléltethető – tényező motiválta. A kerámia formai és dekoratív komponenseire a kereslet gyakorolta a legnagyobb hatást: ennek mindenkor meg akartak felelni. Másfelől a kulturális elit által meghatározott modellek szintén gazdag és változatos ornamentikához vezettek. A „korondi kerámia” változó társadalmi funkciója jól tükröződik a parasztedények és jelenkori díszkerámia időbeni egymásutánosságában. Elemzésemet mindvégig a gazdasági tényezők kidomborítása révén képezem el. Nézetem szerint a Korondon kialakuló agyagművesség, majd a kerámia előállítására épülő „háziipar” legfontosabb motiváló tényezője a kereslet volt, mind a parasztedények, mind a díszkerámia és iparművészeti tárgyak esetében.

A termelő másodlagos motivációját a kézműves termék népművészet jegyében történő előállítása képezte. Ám, mint látni fogjuk, a hagyományosság jegyében előállított kerámiának is az árucikk jellege éleződik ki leginkább. Ezért a termelői és kereskedői attitűd, illetve a vásárlói motíváltás felől vizsgálok egy alapjában kereslet által modellált termelőtevékenységet. „Korondi kerámiának” tekintek minden, a jelzett faluban előállított vagy forgalmazott agyagtárgyat. Az autentikusság és eredetiség kérdése még a kutatók körében sem tisztázott. Mivel a dísztárgyak iránti kereslet tucatnyi új formát és motívumot hívott életre, nézeteim szerint téves volna egységes korondi kerámiáról beszélni.

Az agyagművesség a földrajzi, társadalmi és gazdasági tényezők együttes hatásaként a Sóvidék több településén már a 16. századtól ál-

landó kézműves ágazatként volt jelen. Az újabb kihívásokra azonban nem minden kerámiaközpont tudott kellőképpen válaszolni. A rugalmasság hiánya legtöbb esetben e tevékenység fokozatos beszüntetését eredményezte, a piaci keresletet szem előtt tartó agyagművesek viszont nem kényszerültek profilváltásra. Fontosnak tartom, hogy az időbeni változásokat előidéző összes komponenst szem előtt tartsam, a jelzett kézművességet beágyazzam a falu összetermelői tevékenységébe, a kultúra tárgyi tartományát elhelyezzem a többi tartomány hálójába, azaz a kultúra funkcionálisan összetartozó szintjeit ne válasszam szét.²

A kortárs anyagi kultúra-kutatás az elemzett tárgyaknak főleg a társadalmi-gazdasági vetületeit igyekszik kifejteni. Ennek irányelveit követve, a tárgyakat nem annyira népművészeti/iparművészeti alkotásoknak tekintem, hanem elsősorban gazdasági motivációk révén előállított termékeknek, figyelmet fordítva az előállítási folyamatokra, a lokális társadalomban változó viszonyokra, a tárgyak „életteréből” szerzett összefüggésekre, melyek a mögöttes információkra – a tárgyak formai és díszítési jellegzetességei mellett, a falu társadalmi/gazdasági összetevőire – is rálátást engednek.

Jövedelemforrások

A sóvidéki falvak, s implicit módon Korond számára nem mindig a fazekasság jelentette a fő jövedelemforrást.³ A kistérség gazdálkodási stratégiáinak vizsgálata által szemléltethető, hogy az agyagművesség alternatívaként, az újonnan kialakuló keresletnek való megfelelésként hódított teret.

A megélhetést minden történeti korban a közvetlen környezetben fellelhető természeti erőforrások hatékony kiaknázása nyújtotta. A legértékesebb erőforrás a Sóvidéken a só volt. Annak ellenére, hogy a székely sóról a legelső hiteles, okleveles említés 1453-ból⁴ származik, nincs okunk azt feltételezni, hogy a sólelőhelyek környékén megtelepedett székelyek sokkal előbb nem éltek volna a sókereskedés lehetőségével. A szász települések igényeinek kielégítésére létrejött szabad sókereskedés a 15. század elejére nyúlik vissza. Ameddig a székelyek sóbányája, azaz a parajdi bánya közösségi tulajdonban volt, addig a közösség minden tagja

² Niedermüller 1992: 354.

³ Használati és díszkerámiát gyártottak még a következő falvakban: Atyha, Kőrispatak, Etéd, Küsmőd, Szolokma, Makkfalva (István 1977: 2).

⁴ Szabó 1890: 63–65.

szüksége szerint vághatott és szállíthatott sót. A bányászok vagyontalan családok köréből kerültek ki, a négy-öt hold feletti telekkel rendelkező gazdák lovaikkal csupán a só fel- és elvontatására vállalkoztak.⁵ A székely sókereskedők már a 15. században feltűnnek Segesvár és Kőhalom környékén. A sókamarások a Fogaras vidéki sóárusokról többször is panaszt tettek, de sok székely sókereskedőt a szekere és ökre elkobzása sem riasztotta vissza.⁶ Az 1562-es székely felkelést követő radikális változásokig a székely sókereskedés jövedelmező foglalkozásnak számított. Ez, nagy aránya és az altalajkincs értéke ellenére nem jutott el egy olyan fokra, hogy gazdasági-társadalmi téren maradandó változást okozzon: a kereskedés következtében egyetlen település sem fejlődött mezővárosi szintre.⁷

A kistérség szegényes termőtalaja csak a kisléptékű földművelésnek biztosított feltételeket, melyhez képest az erdőkitermelés és állattenyésztés jövedelmezőbbnek bizonyult. A falu lakosai nem mentesültek a földesúri önkény alól. *Az 1627-ben volt udvarhelyszéki nemesek Catalogusa* két korondi földesúr, Kovács János és Ambrus Gergely nevét rögzítette.⁸ Egy évszázaddal később gr. Esterházy Dániel birtokolta a falu határait, aki intenzív munkavégzéssel próbálta növelni a terméshozamot. Az 1765-ös tanúvallomások jobbágyai panaszuknak adnak hangot: „Esterházy úr embereinek ezen panasza vagyon, hogy minden héten 2 ökörrrel 3 nap szolgáltatnak, ezen feljen korcsomával agreváltatnak.”⁹

A vagyontalan korondi családok számára az egykori sófalvi bánya (felszíni fejtés) biztosított munkalehetőséget, valamint a só értékesítése képezett megélhetést.¹⁰ 1725 körül Sófalva, Parajd, Atyha és Siklód gazdasági életében is kiemelkedő hatással bírt a szekeres sószállítás.¹¹ A 18. századi úrbéri összeírás kellőképpen szemlélteti a sókereskedés fontosságát: „A parajdi sóbánya ide egy óráig való földút. Legközelebb való városunk Udvarhely van ide 2 mérföld, az útja köves, hágós, ahová is sót vizsünk szekerelességre. Marhalegelő helyünk elég van, kivált az erdős helyeken, hanem a só útja melletti helyeken nagyon is megéttetik, vizsünk és

⁵ Madar 1988: 217.

⁶ Madar 1988: 230.

⁷ Sófalvi 2005: 178.

⁸ Jakab–Szádeczky 1901: 354.

⁹ Jakab–Szádeczky 1901: 526.

¹⁰ Józsa 2001: 76.

¹¹ Connert 1906: 381. Idézi Madar 1988.

sóhelyünk elegendő van.”¹² A szabad sóhasználati jog beszüntetése a lét-minimumtól való megfosztást jelentette. Részleges megoldást a csempészség képezett, de a fokozott ellenőrzések sokakat egyéb jövedelemforrások hasznosítására ösztönöztek. Alternatívaként a falu határában található, korongolásra alkalmas agyagréteg megmunkálása mutatkozott.

A fazekasság – mint kézműves foglalkozás – a sóbányászattal és szekerességgel egyidőben jelen volt az sóvidéki falvakban, de akárcsak a zsindegyékesítők, deszkaárusok vagy kádárok esetében, az agyagművességből élők száma elenyésző volt a későbbi állapotokhoz képest. Nem kérdéses tehát, hogy az előzetesen szűk körben gyakorolt kézművesség a 16. század körülményeihez való adaptáció révén vált elterjedtté. Lényeges már ezen a ponton megjegyezni, hogy az előzetesen sókereskedéssel foglalkozó székelyek – nagy területek bejárása által – ismerték a falvakban uralkodó viszonyokat, a keresletet, s ennek következtében tértek át a cserépedények készítésére és értékesítésére. A folyamatos szekeresség az igények felismerésével, és egy erőteljes kulturális hatással való szembesülést is jelentett.¹³ Az agyagművesség meghonosodásában nem csupán az – adott időpontban – egyedüli munkalehetőséget képező erőforrások kiaknázását kell látni, hanem a korabeli kereslethez való racionális adaptációt is. A falu határában található agyagréteg alkalmasnak bizonyul vékonyfalú edények korongolására, olyanokra, amilyeneket a paraszti háztartásokban ki tudtak használni. Továbbá a termék olcsósága lehetővé tette ezek megvásárlását, illetve árucseré általi beszerzését.

Az agyagművesség történetiségének bemutatása előtt még egy olyan foglalkozási körrel kell szólni, amely lehetővé tette mind a sókereskedés, mind a kerámiaértékesítés sikerességét. A mezőgazdasági viszonyok többnyire csak a nagyállattartásnak biztosítottak feltételeket.¹⁴ A ló- és szarvasmarhatartás a szekeresség kialakulásának kedvezett. Már a sókereskedést is nagy területek bejárása által tudták jövedelmezővé tenni, nem csak a Székely-, de a Szászföld minden egyes települését felkeresték. A árufogalom növekedése egyre nagyobb területekre történő szállítást is feltételezett. A hivatásos fuvarosok legtöbbször a szikes talajjal, illetve törpegazdaságokkal rendelkező falvak lakosai közül kerültek ki. A munkamegosztás fejlődésével, az árutermelés gyarapodásával, s így a sokadalmakban az árucseré szerepének növekedésével kezdett meghono-

¹² Madar 1988. Forrása: OL–F. 51-1183-1876 Filmtár 20003.

¹³ Kós 1976a: 98.

¹⁴ Orbán 1868: 129.

sodni a hivatásos vásáros foglalkozáskör, s vele egyidőben felerősödött az árufluktuációt biztosító szekeresség is.¹⁵ A 18–19. században a fazekas foglalkozáskör Erdélyszerte népes szekeres edénykereskedő réteget hozott létre nemcsak a korondi, de a hétfalusi¹⁶, járai¹⁷ és csíki fazekas falvak¹⁸ esetében is.

Korondon a kerámiaművesség széleskörű elterjedésével a szekeresek száma meghatványozódott, s a falu fazekasainak többszörösét képezte. Ezek a kezdeményezések valóságos vállalkozások formájában konkretizálódtak: a szekeres a kézművestől felvásárolta a termékeket, ezeket pedig a lehetőségek szerint értékesítette. A kerámiával folytatott kereskedelem a sóárusok által megtett távolságokat jóval meghaladta. A szekeresek otthonosan mozogtak Erdély minden tájegységén, de ellátogattak az ókirályság és a történelmi Magyarország vásáros alkalmaira, a városok piactereire is. A szekeresség sokszor olyan méreteket öltött, hogy a szülőkkel távol levő gyerekek miatt az oktatást is teljesen fel kellett függeszteni.¹⁹ Ezen foglalkozás hosszú évtizedeken keresztül szolgálta az árucserét. Hanyatlásának egyik legfőbb oka a vasúti hálózat kiépítése, de egyben az ipari fejlődés is.²⁰ Az egykori szekeresség történeti gyökereinek és a viszonteladók erőfeszítéseinek összehasonlítása által, közös összetevőként fellelhető a vállalkozói szellem és kockázat vállalásra való hajlam.²¹

A 16–17. századokban a korondi kézművesek a falu lakosságának vagyontalan rétegét alkották. Szűkös háztartásukra és ruházatukra utal a korabeli *kurtaharisnyás*²² megnevezésük is. Nem rendelkeztek földbirtokkal, s legtöbbjük pontosan a korongolásra alkalmas agyagréteg miatt

¹⁵ Kós 1972: 37.

¹⁶ Kós 1976a: 80–102.

¹⁷ Kós 1976c: 326–380.

¹⁸ Kós 1976b: 218.

¹⁹ A jelenség a XIX. század közepén öltött igazán tömegméreteket, amint ezt egy 1834-ben keltezett levéltári bejegyzés is bizonyítja: „Osokolába járó gyermekek nintsenek ebben a népes Eklézsiában. (...) Ezután megszólította a D. Visitatio a jelenvalókat is, akik marhákkal való járással, szekerességgel, hogy a gyermekek elfoglaltatnak, azzal világosították fel a dolgot.” Idézi Tófalvi Zoltán, Marosvásárhely, ÁL, fond, 122. nr. 5. 75.

²⁰ Kós 1976a: 97.

²¹ A szekeres foglalkozáskör nem volt kockázatmentes. Mindamelllett, hogy a szekeres kereskedő a portéka értékesítéséig nem térhetett haza, folyamatos veszélyeknek volt kitéve. Az egykori fuvarosok főként a rablók kegyetlenségétől tartottak.

²² A harisnya szára a korong lábballal való hajtása során kopott el (István 1977: 2).

költözött a faluba, így kerültek házhelyek birtokába.²³ A fentebb említett piaci kereslet ellenére a kerámiát előállító kézműveseknek nem állt módjukban nagyobb vagyona szert tenni. Fogatok hiányában ki voltak szolgáltatva a kereskedést lebonyolító szekeresek felvásárló erejének. Az egyéni értékesítési módok közül csupán a környező falvakban végzett házalás volt megvalósítható. A rengeteg erő- és energiaráfordítás ellenére, ez a típusú kereskedés csekély hatásfokkal bírt. A sókereskedés beszűntetésétől ösztönözött foglalkozás, noha nem vezetett gyors vagyongyarapításhoz, sok családnak egyedüli jövedelemforrását képezte.

A fazekasok számának konstans növekedése a piac fokozatos kiterjesztését követelte. A jogtalan és széleskörű árukereskedelem kapcsán születtek meg az első feljegyzések is a korondi fazekasokkal/kereskedőkkel kapcsolatosan. Az 1616-os első kiváltságlevél, majd ezt követően egyre bővülő panaszok is a „kontárkodó fazekasokat” állítják a vád központjába.²⁴ A Korondon előállított olcsó edénnyel már a 17. század elején telítődött a piac. Ennek bekövetkezte nagyrészt a szekeres árukereskedők által valósulhatott meg. A legtöbb fazekas annyira szegény volt, hogy szakértelmét csekély bér ellenében egy jobb módú kézművesnél értékesítette. Sokan közülük katlanal sem rendelkeztek, a korongolt edények kiegészítését valamelyik tehetősebb falustárs katlanának bérbe vétele tette lehetővé. Az eladás viszont főként a gabonáért értékesítő, szekeres kereskedőkre hárult. Mindezek tükrében kirajzolódni látszik, hogy a korabeli székely falun belül szoros gazdasági kapcsolatok uralkodtak, s a hatékony termeléshez munkamegosztásra volt szükség.

²³ Kocsi–Csomor é. n. 11–12, István 2002a: 83.

²⁴ A fentebb említett XVII. századi, pergamenre írt, függő pecséttel ellátott kiváltságlevelet Báthori Gábor fejedelemtől származtatják. Jakab Elek és Szádeczky Lajos a fazekas céh leveleit őrző eredeti okiratra hivatkozva állítják, hogy a benne foglaltatottak a következő kiváltságokat biztosítják a fazekas céhnek: „sem a városban benn, sem a városon kívül egy mérföldre senki falujában és jószágában fazekasoknak nem szabad az ő akaratjuk ellen kontárkodni, ott lakni és művet művelni, ha az ő czéhökhöz nem tartoznak s tőlük nem függnek.” Jakab–Szádeczky 1901: 392. Az okirat 1643-ban – a székelyudvarhelyi céhet favorizáló – kiegészítést nyert: „külső fazekasok – kivéve a nyilvános vásárokat – áruikat a városokban ki ne tehessék, s titkon vagy nyilván el ne adhassák.” OL kincs. oszt, Lib. R. XXI. 23–24. 11. Idézi Jakab–Szádeczky. Az újabb panaszok orvoslása érdekében Apafi Mihály fejedelem 1685-ben újabb rendeletben próbája korlátozni a kereskedést: „a mondott falukban senki ilyen kontár fazekast ne tartson, s azoknak áruikat sem otthon, sem a sokadalmakban eladni meg ne engedjék.” Jakab–Szádeczky 1901: 392.

A szekeres sófuvarozás egyben kereskedői tapasztalatot is jelentett, s a megkötések még nem riasztották vissza a vándorkereskedést. Érdekes felfigyelni a fazekasok és kereskedők által – válaszreakcióként – alkalmazott stratégiára: olcsó áruval árasztották el a piacot. Annak ellenére, hogy az eladási árat termékenként csökkentették, az alacsony árral valóságos márkanevet szereztek az edényeiknek. A korondi agyagedények széleskörű népszerűségére alapozva, a szekeresek a környező falvakból felvásárolt cserépárut is korondi terméként adták el.²⁵ Edényeik eladását azzal is biztosították, hogy a jó minőségű sós vizet az általuk előállított cserépkorsókban szállították, és csak ezzel együtt voltak hajlandók árusítani.²⁶ A mázatlan konyhaedények korongolása mellett némelyek a parasztcsempe és hólyagos edény előállítását is ismerték.²⁷

Az értékesítés körüli vita orvoslására csak a 18. század közepén mutatkozott hajlandóság. 1750-től az évi négyszeri vásártartási jog elnyerésével²⁸ a termelők számára lehetőség nyílt a saját termékekkel való helybeli kereskedelemre. Jövedelemtöbblet elérésére továbbra is azok voltak képesek, akik a vásárlókkal közvetlen kapcsolatot tartottak fenn. A szekeres kereskedelem nem szűnt meg, sőt a 19. század elején, a kézművesek számának növekedésével még jelentősebbé vált, s minden technikai eszköz bevonásával igyekeztek kielégíteni a növekvő keresletet.²⁹ A korondi szekereseket Kós Károly is a kászoni és nyárádszentmiklósi vásárok állandó árusaiként tünteti fel.³⁰

Az 1820-ban végzett összeírás tanúsága szerint mindössze ötven család vallotta magát fazekasnak.³¹ Számuk pontosan ezen század közepére növekszik meg ugrásszerűen, aminek legfőbb okát újra a kereslet növekedésével magyarázhatjuk. A moldvai románság *moși*-nak nevezett halotti

²⁵ Tófalvi 1983: 606.

²⁶ István 1978: 101, Kocsi–Csomor én. 21. A sójáradék, sójog történeti nyomait a sósvízosztás intézménye még sokáig őrizte. Korondon (20. században is) a sósvízosztást intézményes keretek között az árcsói forrásból biztosították (Madar 1988: 232–233).

²⁷ Tófalvi 1983: 602–608.

²⁸ 1750-ben Mária Terézia Gyulaffi László korondi földesúrnak magadta a korondi vásárok privilégiumát. Gyulaffi a jelzett év májusában a korondiakat levélben tájékoztatta a végzésről. „...korondiakat tulajdon magok fazakakat, vászszakat, condra és harisnya posztójukat vám nélkül árulni szabaddá hagyom” (István 1981: 119).

²⁹ Tófalvi 1983, István 2002a: 83, István 1977: 3.

³⁰ Kós 1976c: 357–365.

³¹ Marosvásárhely, AL, fond, nr. 386. 1–18. Idézi Tófalvi Zoltán.

emlékünnepeére, rituális céllal, agyagedényeket igényelt.³² A szekeres kereskedők és fazekasok alkalmazkodóképességükről téve bizonytságot könnyedén eltanulták az egyes tájegységek motívumait, így a moldvai románoknak rituális edényeit ők állították elő. A regáti fazekasok csak egyszer égették fazekaikat, és fehér földet sem használtak, vörös edényeik gyengébb minőségűek voltak. A díszesebb korondi kerámia a román kézművesek termékeinél értékesebb és keresettebb árunak számított.³³ Orbán Baláznak a 19. század második felében tett kijelentését, miszerint Korondon „minden ember fazekas is”³⁴, fenntartással kell fogadni, tény viszont, hogy az agyagművesek száma korábban nem tapasztalt mértékben növekszik,³⁵ mígnem a század végén formai, dekoratív és technológiai változtatásokra kényszerülnek. A korondiak számára csapást jelentő 1881–1891-es vámháború megszüntette a Kárpátok keleti oldalára való áruszállítást,³⁶ a falusi családokban egyre inkább meggyőződtek a vas-edények hatékonyságáról, továbbá az érckályhák már nem tették lehetővé a parasztedények használatát. Mindezek a sóvidéki kerámiatermelőket választás elé állították.

A korondi agyagművesség a 19. század végén új korszakot élt meg, váltásra kényszerült a motiváltság, a kereslet és igények változása terén is. A fazekas kézművesek – piac biztosította – számszerű növekedése mellett, a minőségi összetevők megváltozására is figyelniünk kell. Mielőtt az itt előállított agyagedények funkcionalitását, társadalmi rendeltetését, illetve népszerűségét részletesebben taglalnám, vázlatosabban kitérek még néhány olyan termelő ágazatra, melyek a fentebb jelzett történeti periódusokban szervesen hozzátartoztak a falu gazdasági életéhez.

Korondon a fűrész- és gabonamalmok, olajütők és posztóványolók kiegészítő foglalkozási ágazatokként voltak jelen. A gyenge termékenységgű, agyagos, köves talaj miatt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma folyamatosan csökkent, a kézművességet egyre többen vállalták fel állandó jellegű foglalkozásként. A gabonafajták közül a rozs, a zab és az

³² Tófalvi 2002: 135–138.

³³ Szócs 2001: 491.

³⁴ Orbán 1868: 129.

³⁵ 1893-ban a faluban 367 fazekast tartottak nyilván (Janitsek–Szócs 2002: 16). Ez időben Szolokmán még 8, Etéden pedig 7 fazekasról van feljegyzés (István 1977: 5).

³⁶ István 1977: 4.

árpa termett meg a falu határában.³⁷ A háztáji gazdálkodás és kisállattartás sem öltött tömeges jelleget, aminek legfőbb oka a kereskedői életforma által megkövetelt huzamos távollét volt.³⁸

A szekeresség és az örökös vásáros jelenlét következtében a korondiak mindig szembesülhettek korszerű technikákkal, újszerű életmódokkal, kényelmet és jövedelmet biztosító stratégiákkal. A 18. század végén már nem csak kézműves termékeik, hanem – a faluhoz közeli borvízforrások kiaknázása kapcsán – szolgáltatásaik által is közismertté váltak. A számos betegségre gyógyhatású borvízfürdő többszöri korszerűsítése eredményeként Árcsó az arisztokrácia kedvelt találkozhelyévé vált. Látogatottságát bizonyítja az a tény is, hogy 1909-ben napi négy vonatjárat közlekedett a Budapest–Parajd útszakaszon. A végállomáson pedig korondi fogatosok váraoztak a turisták szállítására. A turistaforgalom nem csak a fürdőt működtető vállalkozóknak, de a falusi lakosoknak is jövedelemtöbbletet biztosított. A szálláshelyek bérbe adása, a fogatosság, az élelmezés és a kerámia emléktárgyakként való áruba bocsátása egyaránt gyarapították számos lakos jövedelmét.

1860 körül a fürdőtelepen egy újszerű kézműves termék bukkant fel: a taplóból készített kalap. Ez valóságos attrakciót jelentett a turisták körében, kereslete egyre növekedett. A kalapot az 1874-es bécsi kiállításon Demeter József marosvásárhelyi kereskedő a székely csárdában mulatózók viseleti darabjaként jelenítette meg.³⁹ A Brassó környékinek adatolt taplóművesség Korond-fürdő turistái révén vált a polgári körök kedvelt piaci cikkévé. A korondi postamester kísérletezései nyomán a dekoratív tárgyak változatos formában hagyományozódtak. A taplófeldolgozás az agyagművességtől eltérően nem vált széles körben gyakorolt kézműves ágazattá. Napjainkban is csak szűk kört foglalkoztat, és felvásárló piaca ellenére az iparművészet sem sajátította ki.

A turizmus nemcsak a taplófeldolgozást ösztönözte: ez időben tucatnyi kosárkötő is tevékenykedett a faluban.⁴⁰

Korond-fürdő 19. századi turistaforgalma a legszembetűnőbben a kerámiakészítést alakította át. A forma és ornamentika tekintetében egy-

³⁷ István–Szócs–Kovács 2002: 75. A XIX század második felében a falu határának összterülete 13150 hektár volt. Szántóföldként viszont mindössze 981 hektárt használtak (Kozma 1879: 149).

³⁸ A szekeres kereskedés idején egy rakomány értékesítése 4-6 hétig is eltarthatott (Veress é. n. 11).

³⁹ Jakab 1883: 599–600.

⁴⁰ Józsa 2001: 136, Kozma 1879: 298.

aránt mutatkozó újítások az agyagművesség második korszakát jelezték. Bár kezdetben idegenkedtek a mázas kerámiatárgyak készítésétől, a fürdőt látogató turisták emléktárgyak iránti kereslete felismertette a díszkerámiában rejlő gazdasági hasznot. Az újszerű korondi jelenségről egy későbbi fejezetben részletesen értekezem.

A falu gazdasági összképéhez egyaránt hozzátartozott a mezőgazdasági termelés, állattartás, szolgáltatás, kisipari termelés, kereskedelem. Valamilyen formában az ismertetett foglalkozási ágazatok és termelő egységek mindenike kihatással volt a lokális társadalom fejlődésére. Sőt, a falu jelenkori társadalmi-gazdasági kontextusát is nagyrészt ezekből látom levezethetőnek.

A korondi fazék

A továbbiakban a fazekasság elterjedésének, valamint a 19. század végére vonatkozó történeti adatoknak az ismeretében a *korondi fazék* terminus meghonosodásában szerepet játszó tényezőkre reflektálnék. Ennek főként a soron következő (új) korszak tükrében látom relevanciáját, hiszen a 20. században Korondon előállított tárgyak köré már egészen más ideológiai háló szövődött. Nem célom az ornamentika részletes elemzése, viszont jelezni fogom azokat a különbségtévő díszítő elemeket, melyek folyamatos újításokként mutatkoztak a tárgyakon.

A parasztedények legfőbb jellegzetességét a máz és dekoráció hiánya jelentette. A korondi határban található agyagréteg (pala) vékonyfalú, könnyű edények előállítására volt alkalmas. Kellő hozzáértéssel rendelkezve a kézművesek ki tudták használni a sajátos agyagréteg nyújtotta lehetőségeket, s a konyhai tevékenységekre igen alkalmas edénytípust tudtak termelni. A vékonyfalú korsók kitűnőek voltak a sós víz szállítására, továbbá azáltal, hogy az edény fala enyhe párolgást tett lehetővé, a mezei munkák alkalmával mindig hidegen maradhatott az ivóvíz. A vékonyfalú edények az ételek gyors melegítését, főzését szolgálták, nem csak a paraszti konyhákban, hanem udvarházakban is. Nagyobb láng vagy kis koccanás hatására azonban könnyen károsodtak. A korondi cserépedények pozitívuma az olcsóságban, illetve a gazdag kínálatban rejlett.

A 18. század végéről (1787-ből) származó írott források tanúsága szerint elterjedt volt a *korondi fazék* megnevezés.⁴¹ Korond neve bizonyára

⁴¹ SZT. fazék címszó.1982: 742–743.

nem csak a fazék származási helyét, hanem egy edénytípust, továbbá egyfajta minőségi garanciát is jelölt. Ennek tanúságaként szolgálnak azon (már említett) adatok, miszerint a vétel motiválásaként a környező falvakból származó edényeket is korondiként adták el. A több mint húszféle edénytípust a mázatlanság és olcsóság egyaránt jellemezte.⁴² Az agyag vörösre égett, s csupán az edény vállára festettek fehér földfestékek hullámvonalakat vagy csíkokat.⁴³ E használati cserépedények egységes jellegűek, hiszen egyikük sem rendelkezett különbségtévő jegyekkel. A tárgyakkal nem volt biografikus karakterük, monogramot vagy mesterjelet sem alkalmaztak, ezért is hangsúlyozódott ki közösségi (korondi) jellegük. A megnevezés 19. századi gyakoriságáról számos más adat is tanúskodik, sokszor perefernum levelek vagy peres iratok szóhasználatában is egyazon terminust találjuk.⁴⁴ Az edények egy jól meghatározott rendeltetéssel – konyhai használatra – készültek, ornamentika nélkül. A szilvaízes-, káposztás-, vagy tejesfazék, tányérok, csuprok, tálak mind étkezési alkalmakat szolgáltak, véleményem szerint még a nagy vékás fazék esetében sem beszélhetünk másodlagos funkciókról. Lakodalmak, kalákák és torok alkalmával főztek bennük, amikor nagyobb társadalmi nyilvánosságnak voltak kitéve, azonban a forma egységessége is jelzi, hogy szándékosan nem tulajdonítottak ezeknek megkülönböztető funkciót.

A *veres edények* kora megközelítőleg az 19. század utolsó évtizedében szűnik meg. A kereslet hiányában ellehetetlenedik ezek készítése, s új kihívások képezik a prioritásokat. Korond és a többi sóvidéki kerámiaközpont útja ekkor válik el, s a kellő rugalmasságról bizonyóságot tevő falu átkerülve a holtpontra, új formákat és motívumokat birtokolva egy következő fénykorát éli meg. A fejlődéshez szükséges természeti-környezeti, anyagi és mentális erőforrásokat birtokolva, a fordulat még erőteljesebb gazdasági előrelépést eredményez.

A váltás mozzanatában felismerhető az objektív gazdasági döntés. Abból a premisszából kiindulva, hogy az alkotó–befogadó viszonyt leg-

⁴² Orbán 1868: 129.

⁴³ Csupor–Csuporné Angyal 1998: 172.

⁴⁴ Báró Apor Lázárnak a Kükküllő megyei Pánádon levő udvarházában 1833 június 26-án a konyhába a következő edényeket leltározták: „Egy nagy kétfülü Korondi fazék,... egy Korondi kicsi csorba fazék, tizenkét veres mázas cserép tányér, öt cserép tál.; Néhai Farkas Tamás és felesége Kováts Zsófia halála után 1836. november 5-én eladott alcsernátoni ingóságai között találtatott Egy korondi két fülü nagy fazék” (Herepei 1961: 606–607).

legnagyobb részben pontosan az utóbbi modellálja, azaz a termék előállításában mindig is kiemelt jelentőséggel bírt a vásárlói igény, a kerámiatárgyak díszítési mozzanatában lényegében a készítő gazdasági ösztönözését (a vásárló igényeinek való megfelelést) kell látni. Olyan közösségeknek készítettek tárgyakat, melyeket (részben) ismertek ugyan, de amelyekkel leginkább kereskedelmi, pénzügyi viszonyban álltak.⁴⁵ Még egyazon célközösségek esetében is változatos igények fogalmazódtak meg, más-más fajta edényeket igényeltek.⁴⁶ A korondi faluközösségekben mindenkor észlelhető „bővítő jellegű rugalmasság”⁴⁷ eredményeként, etnikai és kulturális távolságok ellenére, képesek voltak megfelelni a piac bármilyen követelményének.

A céhes díszkerámiákhoz képest konzervatívnak tűnő korondi fazekesség a 19–20. századok fordulójától nyitottnak mutatkozott bármilyen hatás irányába. Már a moldvai románok rituális (*rázott* díszítőtechnikájú) edényei készítésében bizonyossá vált az újítás iránti hajlandóság. A díszkerámia előállítására kényszerült fazekasok minden előzetes lokális hagyomány hiányában változtattak termékeiken. A hatékonyságra törekvő kézművesek folyamatos új felvásárlópiacokat céloztak meg, s némely tőkeerős személy általi nagyobb termelőegységek beindításával már több nyugati ország részesülhetett a különféle (polgári) ízlést kielégítő kerámiatárgyakból.

A fordulópon

A mázas kerámia gyártásával új korszak vette kezdetét. Az elkövetkező években megsokszorozódtak a termelést érő külső hatások. A későbbi formák létrejöttében a centralizált irányítás és a baloldali ideológiák egyre nagyobb szerephez jutottak. A korondi díszkerámia iránti kereslet már a fürdőre látogató turisták tetszéséből is észlelhető volt, de a polgári igények más (városi) vásáros alkalmakkor is megmutatkoztak, főként a lakásbelsőt dekoráló népies tárgyak iránt mutattak érdeklődést. 1893-ban a fürdő mellett mázas kerámiát gyártó üzem létesült. A mintakincs is tudatosan a turizmusra volt formálva, ezért a polgári kereslet ismerő német *virágozó* dolgozott a műhelyben. A kereslettől ösztönözve,

45 vö. Máté 1988: 120.

46 Kós 1976b: 220.

47 A terminust Szabó Á. Töhötömtől kölcsönöztem (vö. Szabó 2004: 103).

több üzemi munkás elleste az új formákat és dekoratív elemeket, s ott-hon önálló termelésbe kezdett.

Az 1880-as évek kezdetén országszerte tapasztalható újszerű termelői törekvés hódított teret. A „népművészet felfedezése” és a háziipar szerepének kihangsúlyozása az 1896-os ezredéves kiállítással teljesül ki. Az eklektikus és historicista stílusból egy magyar stílus teljeseedett ki.⁴⁸ A népművészet formai és dekoratív elemeit a nemzeti háziipar, később pedig az iparművészet értékesítette sikeres módon. Az 1890-es évek elején a szegényes (székelyföldi) mezőgazdasági övezetekben államilag támogatott iskolai oktatással, szaktanfolyamokkal próbálták fellendíteni a háziipart. Az 1902-ben megtartott Székely Kongresszuson a székely ipar megteremtésének lehetőségeit a belső technológia és munkaerő kiaknázásában⁴⁹, a kézműipar korszerűsítésében és hatékonyá tételében látták. Adott lokális kézműves hagyományokra alapozva a piacorientált termelést igyekeztek meghonosítani.

A parasztkerámia iránti kereslet beszűkülése hullámvölgybe sodorta a korondi kézműveseket, az esetleges kiutat a mázas technikák elsajátítása jelenthette. Kellő feltételek közepette sem volt könnyen kivitelezhető a stratégiaváltás, a kézművesek nem voltak hajlandók iskolai képzésen, tanfolyamokon részt venni. Ezekben a viszonyulásokban a termelői autonómiájukba való beavatkozás kiváltotta ellenreakciót kell látni. A piaci követelményeknek eleget téve – a váltásokra nyitottan – rugalmasságról tettek bizonyosságot. Az adminisztratív elit részéről szorgalmazott, a kézművesség hagyományozásától idegen módszerekkel végzett taníttatásra passzivitással válaszoltak. Mindezt tetőzte a kisiparosokká nyilvánítástól és munkájuk utáni adóztatástól való félelem.⁵⁰ Teljes fordulat mégis azáltal következhetett be, hogy a kereskedők megbizonyosodtak a mázas kerámiában rejlő gazdasági haszon felől, ahonnan pedig már csak egy lépés volt a kézművesek számának – még nem tapasztalt – ugrásszerű növekedéséhez.

Addig is egymást követték a kezdetben kevés sikert elkönyvelő próbálkozások. 1892-ben a marosvásárhelyi Kereskedelmi Iparkamara nyolc hónapos tanfolyamon oktatta a mázas kerámia készítésének tech-

48 Kresz 1968: 1–36.

49 Egyed 2004: 199–200.

50 Igyekeztek kivonni magukat a jövedelem utáni illetékfizetés alól, így a nagy számú kézműves közösségben, 1920-ban mindössze húsz személy rendelkezett iparengedéllyel (István 1973: 1).

nikáját.⁵¹ Nagyobb hatékonyság érdekében vándoroktatással is próbálkoztak.⁵² Egy évvel később a székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szaközépiskola rendszeressé tette a kerámiagyártás oktatását, de az első évben mindössze hat korondi személyt sikerült beiratkozásra bírni.⁵³ Gáspár Gyula – Korond-fürdő mellett létesített – kis mázasedénygyárát 1928-ban szinte egyidőben két újabb üzem megalakulása követte. A „Katonai Üzem” és a „Bertalan és Kacsó” megnevezésű termelőegységeknek nagy szerepük volt a mázas kerámiagyártás széleskörű meghonosításában és értékesítésében. Az egymással kötött megállapodás értelmében, a két üzemben gyártott termékek között még a főzőedények díszjele sem lehetett azonos.⁵⁴

A polgári körökben forgalmazott árucikkek új elvárásokhoz idomulva már nem is a környező falvak vagy az udvarhelyi céh mintakincsét utánozták, hanem az egyéni kreativitásra tevődött a hangsúly. A Gáspár-féle (első) üzemet átvevő Filep Dezső agyagtárgyaira a gondos díszítés volt jellemző, s 1904-ben a belgiumi világkiállításon kerámiáját ezüstéremmel díjazták.⁵⁵ Az állandó kereslet fenntartása nagyrészt a fokozatosan változó felvásárló igények szem előtt tartása révén volt megvalósítható. A forma- és mintakincshez egyaránt rugalmas viszonyulás bizonyítja, hogy ez időben is főként a piaci kereslet motiválta a korondi kézműveseket. Incze Lajos már a 20. század első felében a következőképpen fogalmazta meg a mázas kerámiáról alkotott véleményét: „Az egykorongos fazekasok munkája pedig annyiban művészet, hogy eltanulták minden vidék és minden nép ízlését, a szászét, az oroszét, a románét, és a magyarét is, és kitűnően alkalmazzák.”⁵⁶

A 20. század elején tett erőfeszítések nem maradtak nyom nélkül. 1904-ben már 600 fazekast számláltak a faluban,⁵⁷ mindenikükre főként az újjal való kísérletezés volt jellemző. 1909-ben a Kereskedelmi és Iparkamara jelentése szerint Korondon elterjedtnek tekintették a mázas kerámiát, a fejlődés azonban itt nem állt le, hiszen a tanfolyamokon, illetve az idegenből érkező mesterektől eltanult motívumokat az edény felületén mindenki a maga módján érvényesítette. A korondi mázas kerámia

⁵¹ István 2002a: 83.

⁵² Tófalvi 1996: 19.

⁵³ Kocsi–Csomor é. n. 26.

⁵⁴ István 1977: 4–9.

⁵⁵ István 1994a: 16.

⁵⁶ Incze 1939: 130.

⁵⁷ Tófalvi 1983: 607.

széleskörű meghonosodására az üzemek tagadhatatlan befolyással bírtak, hiszen a falusi kézművesek itt nem csak az idegen technikákkal, de új motivációkkal, kihívásokkal is szembesültek.⁵⁸

Az üzemek a történelmi Magyarország számos területéről és más nyugati országokból jövő megrendeléseknek eleget tettek, ezzel tovább bővítve a kínálatot. 1940-ben Szepesi Mihály budapesti miniszteri tanácsos az ott-hon dolgozó fazekasokat egységes szervezetbe foglalta. Az úgynevezett „Szepesi-szövetkezet” 32 kézművest tömörített, akik étkészletek, teáskészletek, dohányzókészletek, virágvázák, bokályok, falitányérok készítésére kaptak megrendelést.⁵⁹ A század első felében több tucatnyi új forma és edénytípus lát napvilágot, hiszen a telített piaci feltételek közepette egy termelő akkor válik sikeressé, ha a kézműves falutársa termékétől eltérőt tud létrehozni. Ekkor honosodott meg a zöld mázas kerámia, a szász eredetre visszavezethető kék színű díszítés, váltak népszerűvé a cserépből megformált gyerekjátékok is: kakukk, füttyös korsó, füttyös madár.⁶⁰ Az államosítást követően a kerámiagyártás méreteiben meghatározódott, s kezdetét vette a valóságos ipari termelés korszaka.⁶¹

Az országszerte tapasztalt központosításból Korond sem maradt ki. A termőtalanj alkalmatlansága, valamint az ezt hangoztató szakvélemények ellenére itt is erőszakos kollektivizálásba kezdtek. Az előrejelzéseknek megfelelően csődöt jelenthettek, de az adminisztratív–gazdasági elit az ideológiai nívó biztosítását a minden téren történő felzárkózás árán látta megvalósíthatónak. Az 1928-ban létesített két magánüzem 1949-ben, majd az azt követő évben teljesen állami tulajdonba került, a kvóták és adóztatás révén bezáratták a malmokat, a teherautó tulajdonosokat javaik eladására sarkallták. A korongolást a téesszben ledolgozandó hatvan munkaegység előzetes teljesítéséhez kötötték.⁶² A kerámia értékesítése ellenőrzés alá került, igyekeztek minden kézművest üzemi vagy szövetke-

58 Párhuzam vonható a Korondon működtetett üzemek és a tordai Tompa-gyár között. Tompáék is igyekeztek teljes mértékben kiszolgálni a piacot, sok új díszítési stílust már a korondi kézművesek előtt alkalmaztak (Suba 2005).

59 István 1996a: 12.

60 István 1994b: 24–29.

61 Tófalvi 1981: 28.

62 Bodó 2004: 22. Az ünnepnapokról lemondva válltaták a pár napos mezei munkát, mindezt annak érdekében, hogy több idejük maradjon a korongolásra és kereskedelemre: „Volt olyan lehetőség, hogy ha én vasárnap mentem a vetőgéppel, akkor három-négy napot írtak. Kihasználtuk még azt a vasárnapot is, hogy minél kevesebbet keljen menni mezőre” (Bodó 2004: 119).

zeti rendszerben foglalkoztatni. Már az ötvenes évek elejétől ipari nagyságrendű hazai és külföldi megrendeléseknek kellett eleget tenniük.⁶³

1974-ben felavatták az új kerámiagyárat, ahol minden ismert formázási és égetési technikát alkalmaztak, s kétszáz falusi lakos jutott munkához.⁶⁴ A mázas edények gyártásához szükséges technológiai nívó biztosítása érdekében a helyi középiskolában az 1972/73-es és 1973/74-es tanévek során hetven fiatal keramikust részesítettek szakképesítésben.⁶⁵ A termelés üteme ezt követően ipari jelleget öltött, s vele párhuzamosan felerősödtek a hagyományosságot és értékdominanciát hirdető ösztönzések. A sajtóban és néprajzi tematikájú közleményekben a giccs vagy népművészet mellett érveltek,⁶⁶ s annak ellenére, hogy egyetlen esetben sem történik meg a precíz különbségtétel, mindenki a más alkotásait illetve elmarasztaló jelzővel. A „korondi kerámia” hagyományosságának kérdéskörét, és az újszerű ornamentikát terjesztő Bandi Dezső munkásságát a továbbiakban részletesen tárgyalom.

A korondi kerámia

A *korondi kerámia* fogalomnak számít mind Erdélyben, mind az országhatárokon túl, illetve a köztudatban eredeti székely kerámiaként él.⁶⁷ Az 1960-as években kibontakozó és általánossá váló nézetek a kerámiaközpont hitelességgel ruházták fel és a végvár szerepét szánták neki. A sajtó hasábjain olvasható cikkek az ősiség, eredetiség és a lokális legitimitás igazolásának (önigazolásának) céljával láttak napvilágot.⁶⁸ A korondi kerámia megnevezést teljes mértékben a 19–20. századok for-

⁶³ 1962-ban a következő 32 országba szállítottak különféle tárgyakat: Algéria, Anglia, Ausztria, Ausztrália, Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Bulgária, Ciprus, Csehszlovákia, Dánia, Franciaország, Hollandia, Izland, Izrael, Japán, Jugoszlávia, Kanári szigetek, Kanada, Libán, Líbia, Lengyelország, Magyarország, Mexikó, Német Demokratikus Köztársaság, Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország, Panama, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szovjetunió (István 1977: 71).

⁶⁴ A falu életére pozitív és negatív kihatással egyaránt bíró ipari létesítmény precíz kronologikus adatolását István Lajos végezte el. Az általam is sokat idézett munka az erdélyi ipartörténet e szegmensét szakszerűen dolgozza fel.

⁶⁵ István 1994a: 17, István 1996b: 36–39.

⁶⁶ Veress 1966: 3, Bandi 1968: 3, Katona Szabó 1968: 1–3, Zsibói 1968: 2, *** 1968: 4, Hecser 1969: 1–3, Oláh 1970: 3, Sántha 1970: 3, Bandi 1971: 9, Tófalvi 1977: 18–22, Tófalvi 1978: 8–9, Józsa 1979: 31–32, Kósa-Szánthó 1979: 31–32, Tófalvi 1993: 18, Bandi 1996: 12–14, Józsa 2001: 31–32, Józsa 2002: 25–27.

⁶⁷ Veress é. n. 13.

⁶⁸ Lásd az 67-es jegyzetben felsorolt publikációkat.

dulóján meghonosodott díszkerámiának sajátították ki, s egészen változatos magyarázatokkal igazolták a mázas kerámia korondi múltját.

Az előző fejezetben főleg a történeti támpontok köré csoportosítható gazdasági-társadalmi fordulópontokat taglaltam, de még mielőtt az újonnan kibontakozó korondi kerámia jellegzetességeinek mélyebb vetületeit is érinteném, vázlatosan kitérek a mai kerámiaművesség összképének megalkotásához hozzájáruló, kívülről érkező hatások felsorakoztatására.

Az agyagedény felületén megjelenített ornamentika fokozatosan több vidék és társadalmi csoport ízlésének konglomerátumává fejlődött. A múlt század elejétől a napjainkig alkalmazott díszítés vizsgálata által nem jelölhetünk ki egyetlen olyan időintervallumot sem, amikor megállapítható lenne az egységes stílus kialakulása. A permanens újítások számára szolgáltak ötletforrásul a faluba érkező idegen mesterek⁶⁹ által alkalmazott motívumok, a helyi kézművesek más városokban szerzett tapasztalatai, és az önazonosság keresését szorgalmazták tanácsaikkal a hagyományosságot sajátos módon interpretáló értelmiségiek. A népművészeti alkotásokkal kapcsolatos ideálok modellálásában Bandi Dezső kiemelt szerepet vállalt. Mint látni fogjuk, nézetei, tanításai és a termelésbe való közvetlen beavatkozása idővel nyomot hagytak a falu össztermelésében.

Nem állítható, hogy a parasztedények korában ne létezett volna – a vásárlók igényeit kielégítő – bizonyos szintű alkalmazkodási rugalmasság. Hiszen a szász közösségeket, a Mezőséget, Erdély nyugati peremét, a Bánságot vagy (a vámháborút megelőzően) Moldvát is felkeresték a korondi szekeresek.⁷⁰ Az elsődleges (ételkészítő- és tárolóedény) funkció azonban nem követelt olyan díszítést, amely hiányában mellőzték volna az edényeket. A rituális céllal használatba kerülő *moș*-i kerámia,⁷¹ melynek kizárólagosan agyag képezhette az alapanyagát a gyakorlati funkciót meghaladó ünnepi funkcióval is bírt.⁷² A szertartási funkció adekvát díszítést feltételezett, a korondi fazekasok esetenként csak akkor tudták ér-

69 Ezek Kőrispatakról, Alsóboldogfalváról, Tordáról, Erzsébetvárosból, Szászvárosból, Székelyudvarhelyről, a Kis-Küküllő vidékéről, a szász vidékről jöttek.

70 Tófalvi 1977: 18–22.

71 A *moș*-i cserépedény használatának fontos mozzanata volt, hogy egyszeri alkalommal, halotti emlékűnnepre alkalmából fogyasztottak belőle étel-ital adományt, majd rituálisan összetörték. Manapság az edényeket ajándékként megőrzik (Szócs 2001: 491).

72 vö. Gráfik 1995: 32.

tekesíteni termékeiket, ha alkalmazták a *rázott* díszítést. Ezt tekintem a későbbi (felgyorsult) alkalmazkodási folyamat első lépésének.

A Korond-fürdő mellett létesített első kerámiaüzem az adaptáció egy következő, lényeges mozzanata volt. Ez esetben már nem egyéni korongozók életstratégiáiról, hanem egy vállalkozó kalkulatív beruházásáról kell szólni. A fénykorát élő fürdőturizmus feltételei közepette⁷³ teljesen más igényeknek kellett megfelelni. Az arisztokrácia kedvelt találkozóhelyeként számon tartott fürdőn előtérbe kerültek a 19. század végére jellemző, népiesség iránt érdeklődő polgári allűrök. A mutatkozó igény kielégítésére Gáspár Gyula vállalkozott: *népies és magyaros* (eklektikus) díszítésű mázas kerámia termelésébe kezdve. Lokális előképek hiányában a mázazást kőrispataki kézműves alkalmazta, a díszítés pedig szász virágözömmesterre hárult. A mázas kerámia előállítását népszerűsítő tanfolyamok iránti ellenérzés dacára, az üzemben dolgozó helyi lakosok, illetve a technikát, otthon fenntartás nélkül gyakorolták az új módszert.

A szakiskolai oktatás és a vándortanítás az ornamentika használatában is irányokat szabott meg. Követendő mintaként a térségben legszébbnek ítélt motívumokat jelölték meg, s egyben a díszítésre alkalmas új formák korongolását is el kellett sajátítani. A szakiskola mindenek felett azonban a technológia terén nyújtott újat, megtanította a fazekasoknak az idegen színek és műmázák használatát.⁷⁴ Meghonosodott Korondon is a körte formájú bokály,⁷⁵ elterjedtek a polgári lakásbelsőt díszítő falitányérok, a szalonokban használt kávékészletek. A stílárís sokszínűséget az 1930-as években fellendülő két új üzem tovább fokozta. A jövedelemtöbbletre törekvő vállalkozók az igényeket jól ismerő idegen mesterek szolgáltatásaira alapozták a termelést. A tulajdonos Kacsó Sándor maga is agyagipari szakiskolát végzett, s nagy hangsúlyt fektetett a kínálat variabilitására. Teljesen új edénymodellekkel próbálkozott, és Alsósófalváról, a Kis-Küküllő vidékéről, Tordáról, Erzsébetvárosból, Szászvárosból és Székelyudvarhelyről hívott hozzáértő munkaerőt.⁷⁶

Bertalan Áron üzeme, nem sokkal megalakulása után, főként Kolozsvárról szerezte be a megrendeléseket, bokályok és tányérok mintázatait is az ottani „Pitvar” eladóközponttól kölcsönözte. 1935-ben Boér Mária kolozsvári festőné elfogadja az üzem felajánlását, s Korondra költözve

⁷³ A 19. században híressé vált három székelyföldi fürdőtelep Korond-fürdő, Borszék és Előpatak (Józsa 2001: 122).

⁷⁴ Tófalvi 1984: 141.

⁷⁵ Kresz 1998: 367.

⁷⁶ István 1977: 8.

bevezeti az antilopos díszítést,⁷⁷ s főleg a virágvázák iránti keresletet lendíti fel. A Székelyudvarhelyre költöző Boér Máriát Molnár Júlia, nagyváradi festőnő váltja fel. Az eltérő tájegységből való származás és a festői kreativitás újabb nyomokat hagy az üzem agyagedényein. A korongozás műveletének leegyszerűsítése céljából parajdi mestert fogadnak fel gipszformák előállítására, hiszen a sablonnal történő modellezés a tál, tányér, virágcserep és tejforraló esetében gyors előállítást tesz lehetővé.⁷⁸ A Szepesi-féle szövetkezet keretében gyártott edényeknél nagyon fontos a minőség, s ők is egy jelentős újítást: a zöld mázas díszítést honosítják meg.

A termelőegységek államosítását követően az előző folyamatok még inkább felgyorsulnak, hiszen fő szemponttá válik a mennyiség és a változatosság. A nagyüzemekben megszüntetik a kézi korongolást, gépi erőt alkalmaznak, egyes edényeknél pedig áttérnek a folyékony nyersanyagból történő formába öntés műveletére. Az otthon dolgozó kézművesek lehetőségeik függvényében igyekeznek alkalmazkodni a nagyüzemi termelés diktálta nívóhoz, hiszen jövedelemtöbbletet ők is csupán a piaci követelmények teljesítése által remélhetnek. Több kézműves időszakosan más településeken – Torda, Mezőtúr, Jászladány, Hódmezővásárhely⁷⁹ – vállal munkát, azzal a céllal, hogy hazatérése után különbségtévő dekorációt tudjon felmutatni. 1967-ben egyesek azzal a megfogalmazott céllal utaznak Csíkmadarásra, hogy elsajátítsák a fekete-kerámia előállítási technikáját. A fekete kerámia mintájára, egyéni kísérletek útján jön létre a vésett díszítésű, páccal, illetve fehér földfestékkel leöntött edényféle.

A változatos díszítőtechnikai palettát gazdagította a bokályok, tányérok, kávéskészletek és más edények dukkóval való festése. Többen – köztük Józsa János – a segesvári porcelángyárból kiselejtezett termékeket vásárolták fel, melyeket „népies” piros-fekete írásos mintákkal díszítettek.⁸⁰ A levesestálak esetében be kellett szüntetni ezt a technikát, hiszen az első használat során az edény aljára festett piros rózsák (ún. *kádárrózsák*) a forró folyadékkal érintkezve, elváltak a felülettől. Gyakor-

⁷⁷ E technika lényege: a fekete festékkel beöntött virágvázákra vagy más edényekre felkarcolt virágokat az első égetés után mázzal kifestik, aminek következtében a második égetés ezeket a felületeket a többihez képest fényesebbé teszi (István 1977: 113).

⁷⁸ István 1995: 15.

⁷⁹ István 1996a: 12

⁸⁰ Kocsi–Csomor é. n. 29.

lattá vált a szecessziós hímzések, vagy más magyaros minták sablonos megrajzolása, majd kifestése, valamint a népélet egyes mozzanatainak tárgyakon való megjelenítése. A korondi festett bútorok jellegzetes virágcsokrai hangsúlyos középmotívumban végződnek. A közelmúltban készített kerámiaedények díszítésében ugyanezen (bútorokról másolt) virágminták is felismerhetők.⁸¹

Tapasztalhattuk, hogy a 19. század végi fürdőturizmus milyen impulzust jelentett a díszkerámia gyártók és kereskedők újításaihoz. Az 1970-es években fellendülő turistaforgalom, majd a rendszerváltást követő etnikai- és luxusturizmus hathatósága az egykori szegény kézműves falut egy erőteljesen modernizálódó községgé formálta. Mielőtt a még változatosabb jelenkori viszonyokat vizsgálnám, főként a már említett Bandi Dezső munkásságát helyezve a központba, a korondi kerámia népművészetként való minősítése kérdését tárgyalom.

Népművészet-e a korondi mázas kerámia?

A korondi mázas kerámia népművészeti jellegét megkérdőjelező hangok pontosan a paraszttársadalomba visszanyúló hagyományosság hiányát kifogásolták. Az agyagból készített tárgyak népművészeti alkotássá vagy giccsé minősítését főként Bandi Dezső tanítása alapján végezték. Az intézményesített vélekedés egyes kézműveseket kiemelt a „nép” köréből, példaként emlegette őket, de a giccsről szóló értekezések mindig megrekedtek az általánosítás szintjén, azt az érzést keltve, hogy aki nem Bandi Dezső irányvonalát követi, az kevésbé értékes terméket állít elő. A kérdéskör elemzésében néhány klasszikusnak számító definíció képezi a kiindulópontot, ezeket összehasonlítom az említett személy népművészetről vallott koncepciójával, s mindezek tükrében vizsgálom munkásságának a korondi kerámiára gyakorolt hatását.

A népművészet sokat emlegetett fogalmának körülírása nem könnyű feladat. Ugyanis a paraszttársadalmak felbomlásával megszűnt az a közeg, amelyre egyértelműen vonatkoztatni lehetett. Tény viszont, hogy a fogalom szűk értelemben használati tárgyak művészi megformáltságára utal, éppen ezért sokszor a díszítőművészet megnevezést is használják. A Magyar Néprajzi Lexikon definíciója is a paraszti társadalom művészetének tartja a népművészetet, s arról beszél, hogy az életforma megszűnésével egyben beszűkül a díszítési rendszer, hiszen megváltozik az embe-

⁸¹ Kardalus 1995: 68.

rek viszonya a tárgyakhoz, a tárgyak szokásokhoz, szertartásokhoz kötött szerepe elvész, feloldódnak a tárgyi világ felépítésének hagyományos szabályai.⁸² Ennek értelmében népművészeti alkotásnak az esztétikai funkcióval rendelkező alkotás, a paraszti tárgyi világ reprezentatív alkotása számít. A kategóriába beletartoznak a használati eszközök is, hiszen a más-más történeti korszakokban élő szemlélők számára ezek is esztétikai értéket jelenthetnek.⁸³

A kérdéskör egy következő fontos összetevője az alkotó személyéhez fűződik. A népművészet első megfigyelői egyhangúan alkotó közösségeket írtak le, termelőként a népet jelölték meg.⁸⁴ A tárgyak dekoratív céllal történő megmunkálásán a parasztság művészi alkotótevékenységét értették.⁸⁵ Annak ellenére, hogy az ornamentika valóban rendszerességet követett és nem voltak a későbbi korokhoz hasonló széleskörű átjárások, az alkotókat még sem lehet személyteleníteni. A tárgyak mögött különböző készségekkel és tehetséggel rendelkező parasztemberek álltak.⁸⁶ A használati tárgyak vagy ünnepi eszközök megmunkálásában a hagyomány és a közösség ellenőrző szerepe ismétlődő automatizmusokra készítette a kézművest. Az egyéni jelleg csak a rendelkezésre álló formaelem és színekombináció kiválasztásában jelentkezett.⁸⁷

Bandi Dezső a 20. század második felében a az egyéniség kibontakoztatása által össznemzetivé akarta tágítani a falusi paraszti társadalmak termelő tevékenységét.⁸⁸ Aktív módon való beavatkozását a népművészet és iparművészet közti egyenlőségtétellel legitimálta: „a népművészet nálunk önálló paraszti életforma körülményei között kialakult iparművészetet jelent”.⁸⁹ A népies motívumok piacos formába öntésében rejlett a korondi jelenség lényege. A 19–20. századok fordulóját megelőzően Korondon nem létezett mázas technológia, sem forma, sem mintakincs. A (későbbi) díszkerámia alkotási folyamatához viszont mindezekre szükség volt. Hagyományok hiányában nem maradt más, mint egyéni vagy intézményesített úton elsajátítani egy olyan munkamódszert, amellyel ki

82 Fél–Hofer–Csilléry 1980: 742–749.

83 Fél–Hofer–Csilléry 1980: 742–749.

84 Hofer–Fél 1975: 23.

85 Domanovszky 1981: 7.

86 Hofer–Fél 1975: 23.

87 Máté 1988: 107.

88 „Elő kell segíteni az eddigi ösztönös, szokás és hagyomány által szabályozott paraszti népművészetnek az egész nép által, az esztétikai tudat magas színvonalán gyakorolt műkedvelő iparművészetté való kibontakozását.” (Bandi 1968: 3).

89 Bandi 1968: 3.

tudták elégiteni a keresletet. A korondi kerámia népművészeti alkotással minősítése a szocialista korszakban identitásukhoz ragaszkodó erdélyi magyarság és a romantikus hagyományosságot szívlelő magyarországi turisták népies tárgyak iránti keresletét ösztönözte.

A sajtóban közölt cikkek nemcsak a korabeli szemlélettől átítva fogalmazódtak meg, valóban hitelesnek érezték törekvéseiket: „Az egyetemes emberi-művészi értékeket kell úgy kiaknázni, hogy hűek maradjunk közben nemzetiségi arculatunkhoz, a szocialista kultúra keretein belül.⁹⁰ A régi használati edények, a mázas dísz tárgyak készítésére nem az anyagi nyereség sarkalta, hanem önmegvalósulásuk anyanyelven való tárgyi kivitelezése.⁹¹ Olyan árukat termelni, amely formájában és díszítésében legyen népi és tartalmában szocialista;⁹² Olyan szépek, hogy költeményt lehetne írni.”⁹³

Bandi Dezső tanfolyamokkal⁹⁴ és vándortanítással igyekezett mintákat adni a korondiak kezébe, kiállításokkal, díjakkal motiválta őket.⁹⁵ A kezdeti sikertelenségek ellenére hitt munkája eredményességében, és ami lényeges, ő maga mindezt értékmentőnek tekintette: „a korondiakat szemléltem ki megváltó tevékenységem alanyául”.⁹⁶ A népművészethez való szubjektív viszonya a kézművesek tevékenységébe való beavatkozás által is megnyilvánult: „A népi művészetet is irányítani kell. A kiindulási alapként szolgáló minta és tanácsadás nélkül senki sem lépheti át a megszokás korlátait”.⁹⁷ Tanítása értelmében a falusi élet részét képező munkafázisok, népszokások, valamint a folklóralkotások mozzanatainak tárgyakon való képi megjelenítései a népművészet körébe sorolható alkotásokat eredményeznek. A gyermekeket arra ösztönözte, hogy a *Júlia szép leány* balladából ismert, Napot, Holdat és csillagokat viselő bárányt, csillagok közt álló mitikus szarvast, továbbá szénacsiná-

90 Józsa 1979: 31–32.

91 Kósa-Szánthó 1979: 32.

92 István 1977: 19.

93 Veress 1966: 3.

94 1957 és 1964 között két tanfolyamot vezetett a faluban, később Hunyadi László szobrászművésszel az iskolai oktatás, rajzórák keretében is oktatják a motívumokat (Banner 1972a: 55, Gáspár 2000).

95 „Készítettem egy sorozat mintát, népit és kitalált mintát.” (Banner 1972b: 63). Továbbá szolokmai, makkfalvi, székelyudvarhelyi és háromszéki díszítések alkalmazását tartotta fontosnak (Bandi 1996: 12).

96 Banner 1972a: 55.

97 Bandi 1971: 9.

lást, kapálást, szántást, törökbúzaszedést, lakodalmas jeleneteket vigye-
nek fel a vázák felületeire.⁹⁸

Korondon kifejtett munkásságáról mindmáig a figurális virágzás és más tájegységek motívumainak jelenléte árulkodik. Oktató tevékenysége gazdasági viszonylatban rendkívül produktívnak bizonyult. Egy népi előzményekből merített, de átrajzolási és a „piacositás” által a népművészettel már kevés kapcsolatot mutató díszítési stílust tanított. Egy háromszéki minta például, amelyet saját életterében többgenerációs hagyományozás legitimál, korondi kontextusban semmiképp sem minősíthető hiteles, helyi népművészeti alkotásnak. Nézeteim szerint úgynevezett autentikus korondi kerámiáról csak a *veres* parasztedények viszonylatában ejthető szó, az ezt követő törekvések: a 19. század végi eklektikus stílus megteremtése, valamint a 20. században Bandi Dezső által kifejtett eredményes oktató munka a kézműveseknek és kereskedőknek gazdasági szempontból tett legnagyobb szolgálatot.

A szocialista viszonyok közepette minden kulturális megnyilvánulás egyben etnikai töltetet is kapott. A korabeli magyar elitréteg, ezen alkalmakkor nem halasztotta el az identitásjelző/erősítő népművészeti értékek nyilvános térbe helyezését. A turisták és állami megrendelések által ösztönzött erdélyi díszkerámia-termelés, sokszínű kínálatához vezetett. A magas fokú variabilitás népművészetre gyakorolt negatív hatásának tudatosítására az előadásokkal és bemutatókkal egybekötött vásáros alkalmakat használta ki. Hasonló koncepció által vezérelve, 1978-ban tartották meg az első Árcsói-vásárt. A szervezők kinyilvánított célja volt: bemutatni a háziipar értékeit és átalakulási folyamatát, a használati tárgyak funkcióváltozását és átmentését a kettős – használati és díszítő – szerepkörben.⁹⁹ A vásárok nagy sikernek örvendtek, már az első alkalom 43 kézműves részvételével zajlott.¹⁰⁰ A fazekasokat nem csak a regionális, de országos vásárookra is elvitték, hangsúlyozva a termékek nemzeti vonatkozását és a székely kézművesipar gazdag hagyományainak őrzését.¹⁰¹

A kiemelt figyelemben való részesítés, a nemzeti karakterológia, hagyományosság és autentikusság hangsúlyozása által a korondi kerámia szimbolikus jelentéssel telítődött, új kulturális közegekben egyre válto-

⁹⁸ Bandi 1996. 13.

⁹⁹ Kovács 2002: 144.

¹⁰⁰ István 1994a: 17.

¹⁰¹ Nem egy esetben a székely fazekasok maguk tartottak előadásokat a román vidékeken tartott vásárok alkalmával (Józsa 1979: 31–32).

zatosabb funkciókat töltött be. Egyidőben volt a székely falvak hagyományos népművészetének hiteles darabja, az Erdélyben kisebbségi sorban élő magyarság szimbóluma, az értelmiségiek vagy a faluról származók polgáriassult lakásbelsőinek esztétikus kelléke, templombelsőik dekorációja, s nem utolsósorban a magyarországi turisták által kötelező módon megvásárolt össznemzeti szimbólum.

Az előző fejezetekben részletezett történeti támpontok tükrében azt tartom helyesnek, ha a korondi kerámia kategorizálását iparművészeti mércékkel végezzük. A jelzett faluban az agyagedények, -tárgyak előállítását mindig a piac modellálta, s csak a múlt század közepétől éri az elit részéről – alapjában a tömegtermelést megtagadó, de egyidejűleg a keresletet kiszolgáló – normatívnak szánt hatás. Egy olyan termék, amely a szó szoros értelmében folyamatos adaptációt él meg, mindig a pillanatnyi ízlés konstruktív hatásának van kitéve.

A kapitalista Korond

A központi intézményeknek való látszólagos megfelelés, és a köztük való sikeres egyensúlyozás által a kapitalizmusnak alapjában hadat üzenő szocialista rendszerben a második gazdaság terén masszív tőkeforgalom zajlott a településen. Míg az adminisztratív–gazdasági elit egyetlen tagjának sem sikerült látványos életpályát formálni, a kereskedői tevékenység egészen változatos vagyoni rétegzettséget okozott. Az új magánlakásokban feltűntek a kényelmet és luxust szolgáló korszerű háztartási cikkek, kimutatható, hogy a fogyasztói szokások a hagyományos életformától radikális eltéréseket mutattak.

A családok számára reális profitot a második gazdaság biztosította. Annak ellenére, hogy az utóbb jelzett gazdasági szektorban történő tranzakciókról nincs módos számszerű adatokat adni, mégis elmondható, hogy ez a típusú tőkeforgalom messzemenően meghaladta az állami szféra által biztosított jövedelmeket. Az előző kijelentésemet azon családok stratégiái nyomatékosítják, amelyek ez időben látványos vagyongyapodást értek el. A kereskedők egyetlen napi jövedelme meghaladta a havi állami bért, ezért kereskedői státusuk megőrzése érdekében igyekeztek az adminisztratív elittel kedvező kapcsolatokat kiépíteni. Némely család vagyoni alapja már a hatvanas években alkalmas volt arra, hogy a középiskolát elvégző gyerekek saját személygépkocsit vagy lakást biztosítson.

A főút korszerűsítése sokakat kedvező pozícióba juttatott. Az útemi, kirakodásra alkalmas tér impozáns házakkal gyarapodott,¹⁰² a mellékutcák lakói pedig az ország más turistaobjektumaiban kényszerültek eladóegységeket létesíteni. Kihasználták minden olyan lehetőséget, amely a kereskedelemre kedvező volt: némelyek például a szovjet államokba szervezett kirándulásokat kizárólag a kisebb méretű kerámiák és egyéb tárgyak értékesítésére tartották alkalmasnak. A Magyarországon élő rokonoknál tett látogatásoknak is mindig volt kereskedői célzata. A nyolcvanas évek élelmiszerhiányát a szovétai szállodákból történő beszerzések által csökkentették. A kapcsolati tőke megfelelő módon való gerjesztése az informális gazdaság állandó résztvevőjévé tett némely kereskedőt. Nemcsak az anyagi erőforrások megléte által hidalták át viszonylag könnyen a szocializmus éveit, de az ajándékba osztogatott kerámiatárgyak is mindig meggyőzőnek bizonyultak: a korondi padlóvázának sok szituációban fontos „váltóértéke” volt.

A környező falvak lakóiban a vagyonkülönbség láttán humoros történetek forgalmazódtak: pl. *a korondiak meg sem mossák a mocskos autójukat, inkább újat vesznek helyette*. Továbbá a falun belüli rétegzettség is narratívákat termelt ki. Ilyés Vészti Mihály híres fazekasról azt tartották, hogy mulatozásai során a szovétai vendéglőben a billegő asztal lábát száz lejes bankókkal¹⁰³ pótolta ki. A szocializmus időszakában az a személy minősült sikeres kereskedőnek, aki az adminisztratív–gazdasági elit lokális képviselőivel rugalmas kapcsolatot tudott fenntartani. Nem volt elegendő az ideálként emlegetett kézművesek csoportjába tartozni, hanem a hatóságok engedékenységét is el kellett nyerni. A nyugati országokból érkező turistacsoportok csak a kiváltságokat élvező agyagművesek portájára térhettek be, egy kereskedelmi pont nyitására – a román tengerparton vagy más fürdőhelyeken – többlépcsős utat kellett megtenni. A kereskedők számára vitálisnak mutatkozik egy megfelelő kapcsolati tőke, illetve ennek kellőképpen való gerjesztésére való hajlam.

Korond esetében azért nem beszélhetünk – az ország legtöbb rurális települését érintő – recesszióról, mert a gazdasági élet nem a mezőgazdasági termelésen alapszik. A kilencvenes évektől kezdődően, a kapitalizmusnak kedvező viszonyok előnybe részesítették a kereskedést. Lehetőség nyílt sokoldalú, önálló tevékenységre, a sikeres nyugati

102 1970-et megelőző két évben 122 új lakás épült, a múlt század közepétől a rendszerváltás időpontjáig pedig 800 háztartást építettek át. (Józsa 2001: 154).

104 Ez időben, a százlejes volt a legnagyobb bankó.

minták érvényesítésére, és egy igényes közösségben szükségesnek mutató szolgáltatások kiépítésére. Folyamatosan gyarapodtak a családi és egyéni vállalkozások, mára a kiváltott engedélyek száma meghaladja a hétszázat.

A rendszerváltást követő bizonytalan gazdasági légkört a kereskedők igyekeztek maximálisan kihasználni. Az országhatárok megnyitása szabad piacot jelentett számukra. Személygépkocsijukkal a budapesti piacok/baltoni bódéik és Korond között ingáztak. A kerámia mellett még taplósapkát/terítőt, kézimunkát, vesszőárut, szalmafonatot, ruhaneműt, pamut fehérneműt, szilvapálinkát és egyéb termékeket árusítottak. Az időszakosan kiutazó kereskedők főleg a húsvéti festett (fa)tojások és karácsonyi (kerámia)csengők eladására alapoztak. Az árusítással egyidőben a család fiatalabb tagjai vendégmunkásként dolgoztak. Ugyanakkor Erdélyben fellendült az etnikai turizmus, és ennek egyik hozadéaként a korondi főút teljes hosszában bazárrá vált. Nem csak Erdély, de a román vidékek turistapontjainak összképéhez is már szervesen hozzátartoznak az úgynevezett korondi árut forgalmazó fabódék.

A falu társadalmi összképe megőrizte rétegzett jellegét. Az életkörülmények folyamatos minőségi és mennyiségi gyarapodásról tanúskodnak, de bőven találunk még a létminimumot nehezen előteremtő családokat is. A turizmus egy irreverzibilisnek mutató gazdasági állapotot hozott létre, széles körű keresletet biztosítva. A legkedvezőbb kereskedői feltételeket a műút mellett lakó, vagy ott bódét bérelő falusiak élvezhetik. A katolikus egyház is bérelhető bódékkal szegélyezte a jelzett útszakaszra nyíló templomkertjét. A mellékutcák lakói, hátrányos helyzetük javítása céljából, szorgalmazták a főút egykori (1964 előtti) nyomtávjának visszaállítását, a jelenlegi útszakaszt pedig sétálóutcává szándékozták alakítani. A törekvés mögött azon elképzelés rejlett, hogy a forgalom átirányítását követően az út mentén új bódésort hozzanak létre. A jelenleg privilegizált helyzetű kereskedők már a kezdeményezés szintjén megakadályozták ennek továbbgondolását.

A kereskedő/viszonteladó életforma az egykori szekeres árusok stratégiáihoz hasonló, hiszen legtöbbjük tevékenysége kizárólag az értékesítésre korlátozódik. A kínált termékeket a helyi és környező falusi kézművesektől, a faluban létesített nagybani lerakatokból és a bukaresti kínai piacról szerzik be. Jellegüket tekintve a forgalmazott áruk nagyon változatosak, a Korondon előállított cserépedények csak a készlet töredékét képezik. A legtöbb ide látogató turista a mázas kerámia által ismerte meg a falu nevét, vásárláskor azonban a szalmából, vesszőből, gyékény-

ből és fából készült tárgyak kerülnek túlsúlyba. Az etnikai turizmus rítusának részét képezi a korongolás műveletének megtekintése és a virágzó asszonyokkal folytatott beszélgetés, ezért némely kézműves ajánlatainak e szolgáltatások is részét képezik. Főleg az ismert fazekasok vagy a magukat a *népművészet mestereként* megnevező agyagművesek számíthatnak ilyen látogatókra.

A vásárlóközösség igényt tart a mesterek nevének tárgyakon való megjelenítésére, főként az ajándékba szánt tárgyak esetében ez biztosítja az autentikusságot, növeli a szuvenir értékét. A jövedelem gyarapítása céljából, Józsa János, híres fazekasmester csak a 200 forintnál nagyobb értékű tárgyakra írja fel nevét.¹⁰⁴ Valóban a kereslet modellálta a díszkerámia ornamentikájának alakulását, de íme egy példa arra, hogy az alkotó miként tudja irányítani a befogadó ízlését. Nem ritka az olyan turista sem, aki a Csíkszeredában gyártott római tálát, a bukaresti piacról származó cserép illatosító edényt vagy más ipari cikket korondi terméként vásárol meg.

Mostanság a vállalkozók minden kiaknázható lehetőséget megragadnak, a legújabb technikai vívmányokat is bevonják a termelésbe: a tehetősebb fazekasok nagyértékű, elektromos árammal működő *katlanokkal* könnyítik a munkafolyamatot. A korondi bódékban árusított termékeket újabban már a világhálón keresztül is be lehet szerezni.¹⁰⁵ Sőt, ezúttal a megrendelő részletekig megtervezheti a vásárolandó tárgy milyenségét, hiszen egyéniesített méretet, színt és mintakincset lehet választani. Az úgynevezett „bővítő jellegű rugalmasság” a jövőben még nagyobb horizontokat nyit meg, s a kereskedők igyekeznek a piaci keresletet maximálisan kiszolgálni.¹⁰⁶

Összegzés

Korond múltját meghatározó legfőbb jellegzetesség a kereskedésben rejlik. A szekeres só- és kerámiakereskedés, valamint a jelenkori nagyarányú termelés, a bódékban mindennemű árukkal történő üzletelés közötti legfontosabb kapocs a vállalkozói attitűd mindenkori megléte. A falu gazdasági életében a piaci követelményeket pozícionálták mindenek

¹⁰⁴ A kézműves személyes közlése alapján.

¹⁰⁵ <http://www.korondikeramia.com>

¹⁰⁶ Miután néhány szellemes turista több bódékban női alakú kertitörpe után érdeklődött, egyes kereskedők megfogalmazott szándéka, hogy hasonló formákat is készíttessenek.

elé. Az ütemesen fejlődő közösség stratégiái és fogyasztói igényei messzemenően meghaladják a székelly falvak többségére jellemző tradicionális életformát. A kerámia körül képződött vonzatok által jutottak el a jelenkori állapotokhoz, most viszont a bódékban értékesített kerámia nem számottevő az összjövedelemhez képest. A publikus térben exponált tárgyak mellett a közösségen belül nagyarányú a használati és luxuscikkkel való kereskedés.¹⁰⁷ Minden technikai újítást elsőként hasznosítanak háztartásaikban, s a növekvő turistaforgalomra alapozva fokozatosan felértékelődött a panziók működtetése.

A kerámiakészítést egyetlen kézműves sem a népművészet gyarapításának céljából végzi, hanem mindenik előállított tárgyat a piaci követelmények hívnak életre. A kereslet változatosságot, sokszínűséget feltételez, ez viszont folyamatos újításokkal érhető el. A fazekasmesterek körében 1995-ben végzett kérdőíves felmérés azt bizonyította, hogy a megkérdezettek 70%-a nem ismeri a tárgyak díszítésében használatos kódrendszereket. A motívumokra vonatkozó válaszok csak nagyon kis hányada sorolható szemiotikai rendszerbe.¹⁰⁸ Az emberek közti kommunikációs kódok tapasztalaton és hagyományon alapszanak, s rendszerbe szerveződnek. A korondi fazekasok körében csak töredékében lelhető fel egy olyan kódrendszer, amely megalapozná egy sajátos korondi kerámia létét. Ellenben számos olyan egyéni stílust érvényesítő korondi kézműves működik, akik együttesen jellegzetes fazekasközösséget alkotnak.

¹⁰⁷ Az viszonteladók között kialakult egyes klikkeken belül jutányos áron gépkocsit, számítástechnikai és elektronikai cikkeket lehet megszerezni., vagy akár újabb kapcsolatokat lehet kiépíteni.

¹⁰⁸ Kardalus 1995: 9–10.

Irodalom

1968 Korond. *Hargita VIII.* (1) 4.

BANDI Dezső

1968 A népművészetről és az esztétikai ízlés tudatos alakításáról. *Vörös Zászló I.* (27) 3.

1971 Korondi fazekasok. *A Hét VIII.* (36) 9.

1996 Tények és gondolatok Korond népművészetéről. *Hazanéző VII.* (2) 12–14.

BANNER Zoltán

1972a A jelenlét művészete. In: Uő: *Csillagfaragók*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 51–63.

1972b Bandi Dezső iskolája. In: Uő: *Csillagfaragók*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 63–85.

BODÓ Julianna

2004 „Így kollektivizáltak minket...” *Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

CONNERT János

1906 *A székelyek alkotmányának története különösen a XVI. és XVII. században*. Németből fordította BALÁSY Dénes. Betegh Pál és Tsa,

Székelyudvarhely

CSUPOR István – CSUPORNÉ Angyal Zsuzsa

1998 A Székelyföld és Barcaság fazekassága. In: Uők: *Fazekaskönyv*. Planétás Kiadó, Budapest, 70–175.

DOMANOVSKY György

1981 *A magyar nép díszítőművészete I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest

EGYED Ákos

2004 A székelyföldi közgazdasági és társadalmi helyzete az 1902-es székely kongresszus tükrében. In: SOMAI József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából. II.* Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány, Kolozsvár, 189–206.

FÉL Edit – HOFER Tamás – CSILLÉRY Klára, K.

1980 népművészet. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 742–749.

GÁSPÁR Melinda

2000 *Bandi Dezső tevékenysége és hatása az erdélyi magyar népi kultúrára*.

Államvizsgadolgozat a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén. Kézirat

GRÁFIK Imre

1995 *Jelünk a világban: kultúránk*. Savaria University Press, Szombathely
HECSER Zoltán

1969 Népművészet–Termelés–Kereskedelem. *Hargita* I. (17) 1–3.

HEREPEI János

1961 Adatok az erdélyi fazekasság történetéhez. *Ethnographia* LXXII. (4)
604–609.

HOFER Tamás – FÉL Edit

1975 *Magyar népművészet*. Corvina, Budapest

INCZE Lajos

1939 Korondi fazék. *Hitel* 2. 122–131.

ISTVÁN Lajos

1973 *A korondi kerámia*. Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési
Bizottsága–Népi Alkötások és Műkedvelő Tömegmozgalom Megyei Irá-
nyító Központja, Csíkszereda

1977 *Korondi kerámia*. Kézirat. Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum irat-
tára

1978 A korondi sósvíz és használata. In: KÓS Károly, dr. – FARAGÓ József,
dr. (szerk.): *Népismereti dolgozatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest,
101–103.

1981 Korondi vásárok. In: KÓS Károly, dr. – FARAGÓ József, dr. (szerk.):
Népismereti dolgozatok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 118–129.

1994a Mit adott a Székelyudvarhelyi Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola a
korondi fazekasságnak? *Hazanéző* V. (2) 16–17.

1994b Cseréphangszerek. In: *Korondi gyermekhangszerek*. Bács–Kiskun
megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, Kecskemét, 24–29.

1995 Mit hoztak az idegenből jött agyagipari szakmunkások a korondi faze-
kasoknak? *Hazanéző* VI. (2) 15.

1996a A Szepsi-féle szövetkezetéről. *Hazanéző* VII. (1) 12.

1996b Korondon kerámia szakiskola alakult. In: AMBRUS Lajos (szerk.):
Emlékkönyv. 300 éves a korondi iskola. Korond, 36–39

2002a A korondi fazekasság. In: K. KOVÁCS András (szerk.): *Korondi soka-
dalom*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 81–90.

2002b *Korondi sokadalmak*. In: K. KOVÁCS András (szerk.): *Korondi soka-
dalom*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 138–149.

ISTVÁN Lajos – SZÓCS Lajos – KOVÁCS András, K.

2002 *Gazdasági élet*. In: K. KOVÁCS András (szerk.): *Korondi sokadalom*.
Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 75–81.

JAKAB Elek

1883 A tapló mint székely házi ipar anyaga. In: *Magyarország és a nagyvilág* XX. (38) 599–600.

JAKAB Elek – SZADECZKY Lajos

1901 *Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig*. Budapest

JANITSEK Jenő – SZŐCS Lajos

2002 Történelmi kistükör. In: K. KOVÁCS András (szerk.): *Korondi sokadalom*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 9–20.

JÓZSA András

2001 Korond helytörténete. In: AMBRUS Lajos (szerk.): *Helyismereti olvasókönyv*. Korond, 57–163.

JÓZSA János

1979 Új és hagyományos a korondi kerámiában. *Művelődés* XXXII. (8) 31–32.

2001 Cserépedényünk dísze. *Hazanéző* XII. (2) 31–32.

2002 A madaras díszítmények. *Hazanéző* XIII. (2) 25–27.

KATONA Szabó István

1968 Hagományörzés, kulturális haladás. *Hargita* VI. (13) 1–3.

KARDALUS János

1995 *Székely festett bútorok*. Budapest

1996 Adalékok a korondi fazekasság kódrendszerének ismeretéhez.

Hazanéző VI. (2) 9–10.

KRESZ Mária

1968 A magyar népművészet felfedezése. *Ethnographia* LXXIX. (1) 1–36.

1998 Illusztrációk az erdélyi fazekasság történetéhez. In: BELLON Tibor – FÜGEDI Márta – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Tárgyalkotó népművészet*.

Planétás Kiadó, Budapest, 366–371.

KOCSI Márta–CSOMOR Lajos

1986 *Korondi székely fazekasság*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest

KÓSA-SZÁNTÓ Vilma

1979 A korondi kerámia közművelődésünkben. *Művelődés* XXXII. (12) 31–32

KÓS Károly, dr.

1972 Az árucseré néprajza. Szempontok és adatok. In: Uő: *Népélet és néphagyomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 9–51.

1976a Hétfalusi szekeresség. In: Uő: *Tájak, falvak, hagyományok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 80–102.

1976b Csíki fazekasfalvak és fazekasságuk. In: Uő: *Tájak, falvak, hagyományok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 218–276.

1976c Vásárok és vidékek. In: Uő: *Tájak, falvak, hagyományok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 326–381.

- KOVÁCS András, K.
2002 Az árcsói fazekasvásár. In: *Korondi sokadalom*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 143–149.
- KOZMA Ferencz
1879 *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Budapest
MADAR Ilona, P.
1988 Adalékok a parajdi sóbányászathoz és sókereskedéshez. *Ethnographia* XCIX. (2) 213–237.
- MÁTÉ Gábor
1988 A népművészet elgiccsesedése. A giccs és a népművészet. In: *Ízlésficam. A giccs világa*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 102–126.
- NIEDERMÜLLER Péter
1992 Új törekvések a magyar néprajzban (1988). In: MOHAY Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Ethnica Kiadó, Debrecen, 353–371.
- OLÁH István
1970 Kéz, korong, festékesbögre. *Hargita* VIII. (3) 3.
- ORBÁN Balázs
1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. Első kötet. CD-ROM, Pest
- SÁNTHA Imre
1970 Vajon hagyományos? *Hargita* VI. (19) 3.
- SÓFALVI András
2005 *Sóvidék a középkorban. Fejezetek a székelység középkori történelméből*. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely
- SUBA László
2005 *Torda és környéke fazekassága*. Szerkesztette TÖTSZEGI Tekla. (Krizsa Könyvek, 25.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- SZABÓ Á. Töhötöm
2004 Stratégiakeresés és alkalmazkodás. *Korunk* XV. (12) 100–103.
- SZABÓ Károly (szerk.)
1890 *Székely oklevéltár 1270–1571. III.* kiadta a Székely Történelmi Pályadíj-Alapra Felügyelő Bizottság, nyomtatott Fejér Vilmosnál az Ev. Ref. Kollegium Könyv- és Könyomdájában, Kolozsvárt
- SZT – lásd SZABÓ T. Attila
SZABÓ T. Attila (szerk.)
1982 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. III. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SZŐCS Lajos

2001 Adatok a korondi fazekasság és a regáti románok halott-kultusz kapcsolataihoz. In: ANDÓ György – EPERJESSY Ernő – GRIN Igor – KRUPA András (szerk.): *A nemzetiségi kultúrák az ezredfordulón (esélyek, lehetőségek, kihívások). (A VII. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai)*. Békéscsaba–Budapest, 486–495.

TÓFALVI Zoltán

1977 A korondi fazekasság mintakincse. *Művelődés* XXX. (11) 18–22.

1978 Az agyag a sarokban mindig megmarad. Beszélgetés Páll Antal fazekassal. *Művelődés* XXXI. (11) 8–9.

1981 A korondi fazekasság rövid története. In: KARDALUS János (szerk.): *Ceramica din Corund. A korondi kerámia*. Hargita Megye Művelődési és Szocialista Nevelési Bizottsága. Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Hargita Megyei Irányító Központja, Csíkszereda, 21–32.

1983 A korondi fazekasság rövid története. *Ethnographia* XCIV. (4) 599–615.
1984 Korondi fazekasság. In: *Bölcsőringató. Az Igaz Szó Évkönyve*. Bukarest, 139–144.

1993 Az agyag a sarokban mindig megmarad. *Helikon* IV. (14) (144) 18.

1996 *A sóváradi népi fazekasság*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2002 Korondi fazekasok a moș-i vásáron. In: ZSIGMOND Győző (szerk.): *Népi mesterségek, népművészet. Meșteșug și artă populară, A Magyar Köztársaság Kulturális Központja/ Centrul Cultural al Republicii Ungare, Bukarest/ București, 135–138.*

VERESS Margit

1966 Korondi vázák az óceánon túl. *Vörös Zászló* XII. (11) 3.

VERESS Péter

é. n. *Korond. Kerámia*. Székelyudvarhely

ZSIBÓI Béla

1968 A közösség valódi népművészeti tárgyakat igényel. *Hargita* VI. (18) 2.